

## Особливості «Великого терору» на Житомирщині

У статті, підготовленій на основі документальних матеріалів архівів Управління Служби безпеки України в Житомирській області, Державного архіву Житомирської області та інших джерел розповідається про роботу каральних органів у добу «Великого терору» на Житомирщині.

Ключові слова: Житомирщина, масові репресії, каральні органи.

Житомирська область, як адміністративно-територіальний регіон<sup>1</sup>, утворена відповідно до постанови ЦВК СРСР від 22 вересня 1937 р.<sup>2</sup> у розпал «Великого терору». На той час політичні репресії на її теренах набули широкого розмаху.

Прикордонне розташування Житомирщини у 1920–1930-х рр., значна кількість військових частин — 3 корпуси (кавалерійський, стрілецький, механізований), 3 механізованих бригади, 4 стрілецькі дивізії, 3 кавалерійські дивізії, 2 авіаційні бригади, завершення будівництва Новоград-Волинського і Коростенського потужних укріплених районів зі своїми гарнізонами були підґрунтям для «викриття» шпигунів іноземних розвідок, різноманітних антирадянських, контрреволюційних і шпигунських організацій як серед військовослужбовців різних рангів, так і цивільного населення.

---

\* Копійченко Лариса Арсентіївна — керівник науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Житомирська область»; Тіміряєв Євген Романович — старший науковий редактор науково-редакційної групи «Реабілітовані історією. Житомирська область».

<sup>1</sup> До складу області відійшли: зі складу Київської області — всі райони і міськради колишніх Коростенського, Новоград-Волинського і Житомирського округів, а також Андрушівський, Базарський, Брусилівський, Вчорайшенський, Корнинський, Малинський, Попільнянський і Ружинський райони; зі складу Вінницької області — Держинський, Любарський, Чуднівський, Янушпільський райони і Бердичівська міськрада.

<sup>2</sup> «Радянська Волинь». – 24 вересня 1937 р. // Реабілітовані історією. Житомирська область. – Житомир: Полісся, 2006. – Кн. 1. – С. 656.

Проведенню «національних операцій» сприяло існування Пулинського німецького та Мархлевського польського національних районів та наявність національних сільрад в складі інших районів області. Як відомо, німці і поляки в основній своїй масі були виселені в Казахстан, Сибір, Північний край, а самі названі райони були ліквідовані.

Фабрикація групових справ за національними лініями призвела до знищення значної кількості поляків, німців, українців, євреїв та представників інших національностей.

Багатонаціональність області зумовила існування різних релігійних конфесій і течій, що стало, в свою чергу, підґрунтям для виявлення значної кількості ворогів у середовищі священнослужителів, церковного активу та віруючих. У роки «Великого терору» була практично завершена розправа над духовенством. На Житомирщині заарештовано понад 397 священнослужителів, церковного активу та віруючих, з яких 261 засуджено до розстрілу, 127 відправлено у ВТТ на різні терміни.

Примусова колективізація і пов'язані з нею репресії в 1930-ті роки призвели до трагедій у більшості селянських господарств. Цьому сприяв загальновідомий нині наказ ОДПУ СРСР № 44/21 1930 р., що стосувався куркульського підпілля, контрреволюційних і повстанських організацій, а також так званих особливо небезпечних елементів. Відповідно до наказу НКВС СРСР від 31 липня 1937 р. № 00447 «Про операцію щодо репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» репресіям підлягали, незважаючи на те, що операція була названа «куркульською», колишні куркулі, колишні члени соцпартій, духовенство, карні злочинці.

Політичний терор проти інтелігенції, яка проявила себе під час політики «українізації», закінчився широкомасштабним погромом інтелектуальної еліти Житомирщини. У 1937–1938 рр. заарештовано понад 1690 представників інтелігенції, з них 958 осіб розстріляно, 395 — відправлено у виправно-трудові табори.

До створення області рішення про засудження жителів Житомирщини по політичним мотивам приймалися трійками при УНКВС Київської та Вінницької областей. Розстрільні ви-

роки виконувалися в Києві, Умані, Білій Церкві, Житомирі, Бердичеві, Вінниці.

З 3 серпня по 29 вересня 1937 р. трійкою УНКВС по Київській області було розглянуто 4969 справ на 5726 арештованих. За вироками трійки 2314 осіб підлягали розстрілу, 3412 — ув'язненню у ВТТ. Майже 38% від загального числа засуджених складають уродженці і жителі Житомирщини, у т. ч. 39,6% — від засуджених до розстрілу (917 осіб) та понад 36% (1258 осіб) — до ув'язнення у ВТТ на 8 або 10 років (див. табл. 1).

Таблиця 1

**Відомості про вироки трійки при УНКВС по Київській області за серпень – жовтень 1937 р.**

№№ протоколів	Дата засідання трійки	Розглянуто справ	Кількість звинувачених	Всього засуджено до:		У т. ч. жителів Житомирщини засуджено до:	
				ВМП	8–10 р. ВТТ	ВМП	8–10 р. ВТТ
1, 2	03.08.1937 р.	68	76	67	9	6	—
3, 4	05. 08.1937 р.	74	148	53	95	49	95
5, 6	08.08.1937 р.	56	81	63	18	3	1
7, 8	09.08.1937 р.	98	133	109	24	88	22
9, 10	12. 08.1937 р.	63	77	60	17	31	12
11, 12	13. 08.1937 р.	153	156	91	65	—	3
13, 14	14. 08.1937 р.	137	156	77	79	5	13
15, 16	16.08.1937 р.	91	95	32	63	10	7
17, 18	17.08.1937 р.	207	234	80	154	41	56
19, 20	19.08.1937 р.	149	158	49	109	42	50
21, 22	22.08.1937 р.	151	153	37	116	7	—
23, 24	24.08.1937 р.	222	240	137	103	63	27

25, 26	26.08.1937 р.	152	156	101	65	8	3
27, 28	27.08.1937 р.	227	262	79	183	45	85
29, 30	28.08.1937 р.	229	303	169	134	84	79
31, 32	29.08.1937 р.	120	135	74	61	46	30
33, 34, 35	31.08.1937 р.	454	517	99	418	39	214
36, 37	03.09.1937 р.	246	288	71	217	6	22
38, 39	04.09.1937 р.	291	325	123	202	44	90
40, 41	09.09.1937 р.	244	276	65	211	24	73
42, 43	10.09.1937 р.	253	236	71	165	23	38
44, 45, 46	11.09.1937 р.	247	308	111	197	74	109
47, 48, 49	15.09.1937 р.	299	332	129	203	16	26
50, 51, 52	16.09.1937 р.	251	292	62	230	45	97
53, 54	22.09.1937 р.	84	91	34	57	1	2
78, 79	28.09.1937 р.	164	182	101	81	73	59
80, 81	29.09.1937 р.	131	176	68	108	17	32
87 <sup>3</sup>	27.09.1937 р.	28	28	—	28	—	13
89 справи, представлені ДТВ НКВС Південно-Західної залізниці <sup>4</sup>	15.10.1937 р.	80	102	102	—	27	—
Разом		4969	5726	2314	3412	917	1258

1 жовтня 1937 р. у Києві відбулася нарада з приводу організації утворених у Житомирській, Кам'янець-Подільській, Миколаївській, Полтавській областях управлінь НКВС та розформуванню існуючих у цих регіонах окружних відділів НКВС. Нар-

<sup>3</sup> Повторний перегляд справ.

<sup>4</sup> Справи, представлені ДТВ НКВС Південно-Західної залізниці.

ком внутрішніх справ УРСР І. М. Леплевський націлив присутніх на негайне розгортання масових операцій в цих регіонах, назвав ліміти для засудження на трійках і попередив, що подальша доля виконуючих обов'язки начальників нових управлінь залежатиме від того, як вони впораються з цією роботою<sup>5</sup>.

Виділення лімітів на кількість тих, хто підлягав негайному арешту і, після розгляду справ на трійках, — розстрілу (перша категорія), та таких, що підлягали арешту і позбавленню волі у виправно-трудовах таборах на 8–10 років (друга категорія), у роки «Великого терору» стало звичним явищем. Для Житомирської області було виділено ліміти у 2300 осіб. З них 800 осіб — по першій категорії, 1500 осіб — по другій категорії<sup>6</sup>.

Як зазначалося в доповідній начальника УНКВС Житомирської області Л. Т. Якушева<sup>7</sup> наркомун НКВС УРСР, вже на 11 листопада 1937 р. ліміти по першій категорії було вичерпано, проте кількість заарештованих значно перевищувала ліміт. Серед арештованих багато «активних куркульських, націоналістичних і повстанських елементів, колишнього командного складу петлюрівської армії, політбандитів, учасників єврейських погромів, карателів, а також активних учасників викритих і ліквідованих контрреволюційних націоналістичних організа-

---

<sup>5</sup> *Золотарьов В.А., Бажан О.Г., Тіміряєв Є.Р.* ЧК–ГПУ–НКВД Житомирщини у 1919–1941 роках: структура та керівний склад // Реабілітовані історією. Житомирська область. – Житомир: Полісся, 2010. – Кн. 3. – С. 9–23.

<sup>6</sup> «Радянська Волинь». – 16 жовтня 1937 р., 21–24 жовтня 1937 р. // ГДА СБ України, м. Житомир, спр. 27261-п, 7595-п, 5533-п.

<sup>7</sup> *Якушев-Бабкін Лаврентій Трохимович* — капітан держбезпеки. З 1 жовтня 1937 р. до 26 лютого 1938 р. — начальник УНКВС по Житомирській області. Значиться як голова трійки з 23 жовтня по 29 грудня 1937 р. (протоколи №№ 1–45). Арештований 18 грудня 1938 р., перебуваючи на посаді наркома внутрішніх справ Кримської АРСР. Обвинувачувався в порушенні соцзаконності. Засуджений 20 липня 1939 р. за ст. 58-7 до 20 років позбавлення волі та 5 років ураження у правах. 9 жовтня 1941 р. судимість знята. У 1957 р. виключений з лав ВКП(б) за порушення соцзаконності // ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.; *Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В.* ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 578–579.

цій». Леплевський проявив належну в ті часи ініціативу і тричі звертався до Москви із зустрічним планом про збільшення контрольних цифр, в тому числі й для Житомирщини на 2500 осіб<sup>8</sup>.

Про розмах діяльності по знищенню ворогів в області свідчать звіт начальника УНКВС по Житомирській області капітана держбезпеки Л. Якушева про оперативно-слідчу роботу УНКВС з 1 жовтня 1937 по 1 січня 1938 рр. та доповідна записка начальника УНКВС по Житомирській області капітана держбезпеки Г. В'яткіна<sup>9</sup> заступнику наркома внутрішніх справ УРСР Д. Гречухіну про роботу з березня 1937 по серпень 1938 рр.

Станом на 1 січня 1938 року на Житомирщині заарештовано 14628 осіб, з яких 948 передано в інші області. Серед залишених в області 13680 осіб виявлено 19 учасників військової змови, 230 троцькістів й ін., 9 меншовиків, 929 українських націоналістів, 116 сіоністів, 6431 польських контрреволюціонерів і шпигунів (у т. ч. 143 поляка, арештованих в куркульських операціях), 1279 німецьких контрреволюціонерів і шпигунів (у т. ч. 313 осіб, що проводили контрреволюційну діяльність на користь Польщі, включених в польські альбоми), 37 румунських шпигунів, 18 японських, 1 грецький, 8 італійських, 29 латвійських, церковників і сектантів — 537, куркулів — 3031, дружин — 841, ворожих диверсантів — 50, терористів — 2, інших — 113.

З березня 1937 по серпень 1938 рр. в області викрито 206 польських «боївок», 18 німецьких фашистських штурмових загонів, 4 чеські повстанські дружини та 26 українських повстанських комітетів, які керували 77 повстанськими загонами.

---

<sup>8</sup> Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБ України), ф. 16, оп. 30, спр. 148, арк. 48, 84–86; ф. 16, оп. 31, спр. 92, арк. 77–78.

<sup>9</sup> *В'яткін Григорій Матвійович* — майор держбезпеки. З 26 лютого до 16 листопада 1938 р. (дня арешту) — начальник УНКВС по Житомирській області. Значиться як голова трійки з 7 квітня по 10 травня 1938 р. (протоколи №№ 46–50) та голова особливої трійки з 20 вересня по 3 листопада 1938 р. (протоколи №№ 1–13). 22 лютого 1939 р. — засуджений до розстрілу. Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.; *Шаповал Ю., Пристайко В., Золотарьов В.* ЧК–ГПУ–НКВД в Україні: особи, факти, документи. – К., 1997. – С. 448.

За участь у так званих національних контрреволюційних, повстанських і шпигунських організаціях було заарештовано понад 6 тис. ос., з них за участь у так званих українських націоналістичних — 2888, Польській організації військовій (ПОВ) — 2126, німецькій фашистській — 1068, чеській — 89. Станом на 25 серпня 1938 р. в області було арештовано 21778 осіб<sup>10</sup>.

«Ворогів» знаходили серед одноосібників і домогосподарок, на заводах і в колгоспах, в органах освіти і охорони здоров'я, в суді й прокуратурі, в партійному і радянському апараті і т. д. На місцевому рівні були «виявлені» розгалужені антирадянські контрреволюційні організації, що начебто керувалися вигаданими центрами, контрреволюційні куркульські угруповання, українські й чеські націоналісти, «повіяки» (члени «ПОВ»), німецькі фашисти, сіоністи, троцькісти, монархісти, терористи, шпигуни, диверсанти, саботажники та інші «вороги» радянської влади.

Газети області рясніли заголовками про судові процеси «над контрреволюційною шкідницькою зграєю» в Барашівському районі, «шкідницько-диверсійною» — в м. Новоград-Волинську, закликали «викрити до кінця і вщент розгромити всі ворожі гнізда» в Янушпільському, Бердичівському, Любарському, Чуднівському, Дзержинському районах області.

Житомирським облсудом 16 жовтня 1937 р. засуджені до розстрілу старший ветлікар Барашівського району В. І. Тесленко, зав. ветбаклабораторією І. А. Кохан, зоотехнік Новоград-Волинського окрземвідділу Ф. П. Мельник, ветлікарі цього відділу М. О. Мошенець та міськземвідділу С. А. Цимбалюк, Городницького райземвідділу Н. О. Постоюк. 22–27 жовтня 1937 р. — група ветлікарів Чуднівського райземвідділу — І. О. Гриневич, В. М. Масюкевич, Дзержинського — Д. І. Довбня-Яценко, Любарського — Ф. С. Микульський, завветбаклабораторії м. Бердичева — М. О. Моргунський<sup>11</sup>.

---

<sup>10</sup> ГДА СБ України, ф. 42, спр. 35, арк. 85–98, 89, 90, 92, 95; ф. 16, оп. 31, спр. 37, арк. 6.

<sup>11</sup> Радянська Волинь. – 16 жовтня 1937 р., 21–24 жовтня 1937 р.; ГДА СБ України, м. Житомир, спр 27261-п, 7595-п, 5533-п.

Запроваджена в країні практика очищення певного регіону від ворогів багатьом невинним людям коштувала життя. Лише в Новоград-Волинському районі області на початок вересня 1937 р. було «викрито» майже 1300 замаскованих ворогів, у тому числі: 308 польських, 50 німецьких і 100 українських контрреволюційних елементів, 480 куркулів, 250 кримінальників і бандитів, 108 — колишніх членів різних партій. Як доповідав секретар Новоград-Волинського парткому Семенов Київському обкому КП(б)У, в окрузі не було «жодної установи, починаючи від окрпарткому і закінчуючи складом по заготівлі яєць, щоб там не сиділи вороги». Викрито 8 контрреволюційних організацій (не враховуючи шпигунських польського і німецького насадження), «зрадницька робота яких направлялася багатьма ворогами народу, викритими по Києву»<sup>12</sup>.

У роки «Великого терору» в Житомирській області активно працювали 4 міжрайонні оперативно-слідчі групи — Житомирська, Бердичівська, Новоград-Волинська, Коростенська. Арештованих утримували в міських відділах та районних відділеннях НКВС, Коростенському ВДТВ НКВС, спецкорпусах Житомирської та Бердичівської тюрм. У 1937 р. розстрільні вироки виконувалися в Житомирі і Бердичеві, з початку 1938 р. — у Житомирі. У Бердичівській тюрмі утримувалися жителі Бердичівського, Янушпільського, Любарського і Чуднівського районів, де відбувалися розстріли, в тому числі на виконання наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. розстріляно 90 осіб, наказу НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. — 1211 осіб (див. табл. 3, 4).

При УНКВС області було створено позасудовий орган — трійку, на яку покладено розгляд слідчих справ на виявлених ворогів. 23 жовтня 1937 р. відбулося перше засідання трійки при УНКВС Житомирської області, до складу якої увійшли начальник УНКВС області капітан держбезпеки Л. Т. Якушев, 1-й секретар обкому КП(б)У М. А. Максимов<sup>13</sup> та прокурор області

---

<sup>12</sup> Держархів Житомирської обл., ф. П-87, оп. 1, спр. 84, арк. 61–65.

<sup>13</sup> Максимов Микола Антонович — перший секретар обласного оргбюро по Житомирській області. З 22 вересня 1937 р. — перший секретар



М. О. Войко<sup>14</sup>. Секретарем трійки призначений оперуповноважений особливого відділу сержант держбезпеки Вірон.

У такому складі трійка працювала з 23 жовтня по 29 грудня 1937 р. На останніх трьох засіданнях замість прокурора Войка в роботі трійки брав участь тимчасово виконуючий обов'язки прокурора області Черкез<sup>15</sup>.

По результатам першого засідання було складено 2 протоколи на 47 слідчих справ прав — протокол № 1, за яким проходило 62 особи (59 з них було розстріляно в той же день) та протокол № 2, за яким позбавлені волі на 10 років 3 особи.

У подальшому кожного тижня трійка розглядала від 50 до 20 справ. Майже кожен другий протокол був розстрільним (див. табл. 2).

З 25 грудня 1937 року на протоколах трійки замість підпису Войка з'являється підпис тимчасово виконуючого обов'язки

---

Житомирського обкому КП(б)У. Звільнений з посади 24 лютого 1938 р. і направлений в розпорядження ЦК КП(б)У. Значиться як член трійки з початку її роботи по 29 грудня 1937 р. (протоколи №№ 1–45). Заарештований 25 квітня 1938 р. за ст. 54-2, 7. Військовою колегією Верховного Суда СРСР 22 вересня 1938 р. засуджений до розстрілу з конфіскацією майна як «член право-троцькістської організації». Розстріляний того ж дня у Києві. Реабілітований. Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 5, спр. 19714-оф; ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк. ГДА СБ України, ф. П-43255.

<sup>14</sup> *Войко Михайло Олександрович* — прокурор Житомирської області з 7 жовтня до 10 грудня 1937 р. Значиться як член трійки з 23 жовтня по 10 грудня 1937 р. (протоколи №№ 1–42). Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.

<sup>15</sup> *Черкез* — у матеріалах архівно-кримінальних справ проходить як помічник прокурора, тимчасово виконуючий обов'язки прокурора Житомирської області, заступник прокурора області у спецсправах. З 25 грудня 1937 до 10 травня 1938 рр. значиться як член трійки (протоколи №№ 43–50). За деякими даними репресований в період «Великого терору». Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.; *Амонс А.І., Абраменко Л.М.* Репресовані прокурори в Україні: документи, нариси, матеріали. – К.: Істина, 2006. – С. 113.

прокурора області Черкеза. 29 грудня 1937 р. відбулося останнє засідання трійки за участю капітана держбезпеки Якушева.

26 лютого 1938 р. начальником УНКВС по Житомирській області був призначений Г. М. В'яткін. Секретарем трійки став сержант держбезпеки Шраменко. Новий начальник вимагав від співробітників обласного управління і начальників районних відділів НКВС більш суворого ставлення до арештованих, розкриття контрреволюційних організацій в стислі строки, представлення на розгляд трійки групових справ.

За період роботи трійки з 23 жовтня 1937 р. по 10 травня 1938 р. було розглянуто 3751 справу на 6360 осіб, з яких 3931 — розстріляна. Позбавлені волі на 10 років — 1623 ос., на 8 років — 766, на 5 років — 5 ос. Відправлено на дорозслідування справи на 35 ос., подальшу долю яких прослідкувати не вдалося.

У квітні–травні 1938 р. різко зростає кількість репресованих і жорстокість стосовно до них — виносяться лише розстрільні вироки. Якщо за 3 місяці попереднього року було розглянуто справи на 4326 осіб, з яких підлягали розстрілу 1932 ос., то лише з 7 квітня по 10 травня 1938 р. було засуджено до розстрілу 1999 ос.<sup>16</sup> Наслідки діяльності трійки можна простежити за табл. 2.

Таблиця 2

**Відомості про вироки трійки при УНКВС по Житомирській області за жовтень 1937 р. – травень 1938 р**

№№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість осіб у справах	На дорозслідування	Засуджено осіб	У тому числі засуджено до:			
					ВМП	10 р. ВТТ	8 р. ВТТ	5 р. ВТТ
1, 2	23.10.1937 р.	65	—	65	62	3	—	—
3, 4	25.10.1937 р.	130	—	130	107	16	7	—
5, 6	28.10.1937 р.	104	—	104	67	24	13	—

<sup>16</sup> ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 940 арк.; ф. 5, спр. 19714-оф.

7, 8	29.10.1937 p.	122	—	122	79	38	5	—
9, 10	02.11.1937 p.	176	—	176	96	64	16	—
11, 12	03.11.1937 p.	48	—	48	30	18	—	—
13, 14	04.11.1937 p.	158	—	158	51	69	38	—
15, 16	11.11.1937 p.	253	—	253	112	110	31	—
17, 18	13.11.1937 p.	126	—	126	48	50	28	—
19, 20	14.11.1937 p.	78	—	78	23	44	11	—
21, 22	15.11.1937 p.	88	—	88	22	60	6	—
23, 24	17.11.1937 p.	301	2	299	97	155	47	—
25, 26	20.11.1937 p.	192	1	191	112	79	—	—
27, 28	22.11.1937 p.	188	—	188	3	114	71	—
29	23.11.1937 p.	222	—	222	—	129	88	5
30	27.11.1937 p.	50	—	50	—	21	29	—
31, 32	28.11.1937 p.	248	—	248	65	117	66	—
33, 34	29.11.1937 p.	130	—	130	29	72	29	—
35, 36	1-2.12.1937 p.	267	—	267	117	76	74	—
37, 38	04.12.1937 p.	313	—	313	108	132	73	—
39, 40	5-6.12.1937 p.	446	—	446	80	232	134	—
41	09.12.1937 p.	127	—	127	127	—	—	—
42	10.12.1937 p.	1	1	—	—	—	—	—
43	25.12.1937 p.	212	—	212	212	—	—	—
44	27.12.1937 p.	210	1	208	208	—	—	—
45	29.12.1937 p.	77	—	77	77	—	—	—
46	07.04.1938 p.	266	3	263	263	—	—	—
47	17.04.1938 p.	307	4	303	303	—	—	—
48	23.04.1938 p.	368	10	358	358	—	—	—
49	05.05.1938 p.	454	—	454	454	—	—	—
50	10.05.1938 p.	634	13	621	621	—	—	—
Разом		6360	35	6325	3931	1623	766	5

Аналізуючи роботу трійки, слід зазначити, що найбільш «гуманними» були перші засідання (жовтень–листопад 1937 р.). У жовтні за тиждень роботи було розглянуто справи на 421 особу (вищу міру покарання призначено 315 осіб.). У листопаді кількість репресованих різко зростає. Однак співвідношення винесених розстрільних вироків і вироків до ув'язнення у виправно-трудовах таборах складає відповідно 30,9% і 69,1%. У грудні це співвідношення майже однакове, 921 вирок до вищої міри покарання і 929 — до ув'язнення у ВТТ.

У серпні 1937 р. створено особливий позасудовий орган «двійку» — Комісію Наркома внутрішніх справ СРСР і Прокурора СРСР, що ухвалювала вирoki у справах заарештованих за «національними лініями» (накази НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р., № 00485 від 11 серпня 1937 р. та ін.). Було введено альбомний порядок оформлення справ. Розгляд справ проводився заочно за списками, що зшивалися в альбоми і надсилалися місцевими органами НКВС. У списках вказувалася провина (стаття, за якою проходив заарештований,) і коротко викладалася суть обвинувачення.

Протягом жовтня 1937 – січня 1938 рр. на виконання наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р. (німецька лінія) від Житомирщини було надіслано списки на 1647 осіб. З них за протоколами Комісії Наркома внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР засуджено до смертної кари 1467, до позбавлення волі — 108 осіб (див табл. 3).

Як зазначалося в офіційних джерелах, протягом 1933–1936 рр. в у Радянському Союзі була викрита і ліквідована «верхівка» «Польської організації військової» (ПОВ). Виявлення та ліквідація низової ланки ПОВ, її місцевих організацій продовжувалися у 1937–1938 рр. Оскільки «Польської організації військової» в той період практично не існувало, органи НКВС заарештували невинних радянських людей, переважно польської національності, та «вибивали» від них за допомогою морального і фізичного тиску дані про існування цієї та інших польських контрреволюційних, антирадянських, шпигунських, диверсійних і подібних організацій.

**Відомості про засудження громадян Житомирської області  
на виконання наказу НКВС СРСР № 00439 від 25 липня 1937 р.  
за протоколами Комісії НКВС СРСР та Прокурора СРСР**

№№ протоколів	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У тому числі засуджено до:		Розстріляно в містах	
			ВМП	ВТТ	Житомир	Бердичів
16	29.10.1937 р.	100	100	—	99	1
49	19.11.1937 р.	99	90	9	84	6
53	23.11.1937 р.	50	48	2	44	4
60	27.11.1937 р.	50	50	—	48	2
73	06.12.1937 р.	101	98	3	79	19
77	10.12.1937 р.	50	47	3	47	—
86	13.12.1937 р.	150	147	3	113	34
88	15.12.1937 р.	100	95	5	94	1
97	21.12.1937 р.	50	49	1	48	1
103, 104	23.12.1937 р.	298	251	47	246	5
136	04.01.1938 р.	80	76	4	68	8
150	12.01.1938 р.	50	50	—	50	—
181	19.01.1938 р.	149	87	62	81	6
185	20.01.1938 р.	99	73	26	70	3
186	21.01.1938 р.	171	166	5	166	—
199	26.01.1938 р.	50	40	10	40	—
Разом		1647	1467	180	1377	90

За період з 18 жовтня 1937 р. до 16 березня 1938 р. «двійкою» розглянуто альбомні списки на майже 8 тисяч громадян

Житомирщини по польській лінії, з них 7113 присуджені до вищої міри покарання, 880 — до позбавлення волі у ВТТ.

Вироки приведені у виконання в Житомирі на 5882 засуджених, в Бердичеві — на 1211, в Києві — на 2 засуджених, 18 осіб померли під час слідства (див. табл. 4).

По польській лінії «двійкою» засуджено значно більше громадян регіону, ніж по німецькій — 7993 проти 1647, але відсоток засуджених до розстрілу і ув'язнення у ВТТ по обох лініях однаковий — відповідно 89% і 11%. Всього ж, згідно з протоколами наркома внутрішніх справ СРСР і прокурора СРСР, у період з 18 жовтня 1937 р. по 16 березня 1938 р. було піддано репресіям 9640 жителів області, з них засуджено до розстрілу 8580 осіб (див. табл. 3, 4).

Таблиця 4

**Відомості про засудження громадян Житомирської області на виконання наказу НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. за протоколами Комісії НКВС СРСР та Прокурора СРСР**

№№ протоколу	Дата винесення вироку	Кількість засуджених	У т. ч. до:		Розстріляно в містах			Померли під час слідства <sup>17</sup>
			ВМП	ВТТ	Житомирі	Бердичеві	Києві	
30	18.10.1937 р.	200	199	1	173	24	—	2
164	22.10.1937 р.	200	194	6	172	22	—	—
202	29.10.1937 р.	199	197	2	180	17	—	—
271	05.11.1937 р.	200	198	2	162	34	—	2
289	09.11.1937 р.	200	195	5	169	26	—	—
325	15.11.1937 р.	100	99	1	76	23	—	—
347, 354	19.11.1937 р.	199	187	12	160	27	—	—

<sup>17</sup> Включені до списків осіб, які засуджені до розстрілу.

390, 392	23.11.1937 p.	300	286	14	207	76	—	3
425	27.11.1937 p.	99	96	3	90	6	—	—
444	29.11.1937 p.	200	200	—	153	47	—	—
463	02.12.1937 p.	99	86	13	74	12	—	—
467	03.12.1937 p.	100	99	1	79	20	—	—
489, 490	08.12.1937 p.	399	397	2	356	40	—	1
523	11.12.1937 p.	101	90	11	88	1	—	1
533	13.12.1937 p.	100	94	6	80	14	—	—
546	14.12.1937 p.	100	87	13	82	5	—	—
548	15.12.1937 p.	198	197	1	152	45	—	—
566	16.12.1937 p.	100	93	7	81	12	—	—
569	17.12.1937 p.	200	199	1	155	44	—	—
585, 588	20.12.1937 p.	397	342	55	267	74	—	1
604	22.12.1937 p.	200	148	52	118	30	—	—
615	23.12.1937 p.	300	286	14	199	199	—	2
644	27.12.1937 p.	198	141	57	72	65	2	—
649	28.12.1937 p.	299	256	43	153	103	—	—
681	02.01.1938 p.	46	36	10	17	19	—	—
701	04.01.1938 p.	151	128	23	56	72	—	—
727, 728, 729, 730	07.01.1938 p.	649	645	4	559	84	—	2
752	11.01.1938 p.	100	88	12	88	—	—	—
762	12.01.1938 p.	99	68	31	49	19	—	—

792	16.01.1938 р.	100	71	29	60	11	—	—
809	19.01.1938 р.	99	70	29	43	27	—	—
818,819	20.01.1938 р.	497	324	173	324	—	—	—
824, 825, 828, 830, 831	21.01.1938 р.	1065	884	181	883	—	—	1
854	26.01.1938 р.	249	212	37	84	127	—	1
856	27.01.1938 р.	249	220	29	220	—	—	—
1033	16.03.1938 р.	1	1	—	1	—	—	—
Разом		7993	7113	880	5882	1211	2	18

У добу «Великого терору» продовжувалася розправа з так званими українськими націоналістами. Як учасники сфабрикованої націоналістичної контрреволюційної військово-повстанської організації, що нібито готувала збройне повстання на території Вінницької, Житомирської та Київської областей, в день винесення вироку 10 травня 1938 р. були розстріляні голова Бердичівського міськвиконкому С. В. Терпиловський, перший секретар Любарського райкому КП(б)У А. Л. Русанов, заступник голови Дзержинського райвиконкому А. В. Кошовий, викладач Бердичівського педінституту М. М. Полюга і з ними ще 33 чоловіки. Чотирьох «учасників», у тому числі директора Бердичівського заводу «Прогрес» А. Ф. Бондарева, розстріляли через місяць<sup>18</sup>.

У Бердичеві, Коростені, Новограді-Волинському та інших населених пунктах області були «викриті» буржуазно-націоналістичні сіоністські організації, які, на думку органів, займалися шпигунством, антирадянською діяльністю, розпускали провокаційні чутки, мали на меті реставрацію буржуазного ладу в СРСР<sup>19</sup>.

<sup>18</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 8335-п, 7091-п, 6363-п, 7714-п, 7044-п, 5216-п, 7713-п, 5645-п.

<sup>19</sup> Там само, ф. Р-5013, спр. 29412-п, 5427-п.



Відповідно до постанови політбюро ЦК ВКП(б) № 1164/22 від 15 вересня 1938 р. і виданого слідом наказу НКВС СРСР № 00606 від 17 вересня 1938 р. винесення рішень щодо не розглянутих слідчих справ по контрреволюційних національних контингентах, що залишилися, було передано особливим трійкам на місцях з правом ухвалення рішень по 1-й і 2-й категоріям, повернення справи на дорозслідування і виносити рішення про звільнення обвинувачених.

Особливі трійки замінили «альбомний порядок», установлений у серпні 1937 р. Особлива трійка розглядала справи на заарештованих до серпня 1938 р. Вироки мали виконуватися негайно.

На Житомирщині до складу особливої трійки увійшли начальник УНКВС області Г. М. В'яткін, 1-й секретар обкому КП(б)У М. А. Діденко<sup>20</sup> та прокурор області В. Д. Розпутько<sup>21</sup>. Доповідати справи на засіданні цієї трійки доручено заступнику начальника 3-го відділу УДБ Житомирської обл. Д. І. Маньку<sup>22</sup>. За

---

<sup>20</sup> Діденко Максим Авксентійович — станом на 24 лютого – 14 грудня 1938 р. — перший секретар Житомирського обкому КП(б)У. Член трійки з 7 квітня по 10 травня 1938 р. (протоколи №№ 46 – 50) та як член особливої трійки з 21 вересня по 3 листопада 1938 р. (протоколи №№ 1–13). Заарештований 30 грудня 1938 р. 20–23 січня 1941 р. — засуджений до 8 років ВТТ за «халатність у розгляді контрреволюційних справ на трійці у вересні – перших числах листопада 1938 р.». Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.; ф. 5, спр. 19714-оф.

<sup>21</sup> Розпутько Василь Дмитрович — з 20 вересня 1938 р. прокурор Житомирської області. Значиться як член трійки з 23 вересня по 3 листопада 1938 р. (протоколи №№ 1–13). Заарештований 31 грудня 1938 р., засуджений 20–23 січня 1941 р. до 4 років ВТТ за «халатність у розгляді контрреволюційних справ на трійці у вересні — перших числах листопада 1938 р.». Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.; ф. 5, спр. 19714-оф.

<sup>22</sup> Манько Данило Іванович (1909–1940) — з жовтня 1931 р. в органах ДПУ–НКВС, до 1933 р. — помічник оперуповноваженого СПВ Краматорського міськвідділу ДПУ, з 1933 р. — заступник начальника політ-

оформлення документів і пропущення справ через трійку та приведення вироків у виконання відповідав М. А. Зуб<sup>23</sup>.

На допиті в Москві 21 лютого 1939 р. заарештований В'яткін свідчив, що засідання трійки звичайно починалося з того, що членам трійки роздавалися зшиті в альбоми довідки на обвинувачених. Справи на засіданні трійки не доповідалися. Кожен із членів трійки читав свої альбомні довідки та мав робити свої помітки. В'яткін особисто на всіх довідках свого альбому проставляв літеру «Р», що означала розстріл, або «5 років» чи інший строк, що означало кількість років ВТТ, на які мав бути засуджений обвинувачений. Протокол засідання трійки не вівся. Після засідання трійки на основі поміток складалася телеграма в Наркомат і розпорядження про виконання рішень трійки. Рішення трійки приводилися у виконання на основі розпоряджень В'яткіна, які були складені по поміткам в альбомах, а вже потім складалися протоколи, які підписувалися значно пізніше, вже після виконання вироку. Протоколи підписувалися по декілька номерів відразу на одному із засідань трійки. Ніхто із членів трійки протоколів не читав, ніякої звірки зі своїми помітками на альбомах не проводив. Члени трійки лише ставили свої підписи.

---

відділу по роботі УДБ Калинівського і Бугського бурякорадгоспів УНКВС Київської області. З 1936 р. — оперуповноважений 3-го відділу УДБ НКВС Житомирської обл., з 1938 р. — заступник начальника 3-го відділу УДБ Житомирської обл. Заарештований 8 січня 1939 р. Засуджений 13–23 квітня 1940 р. Військовим трибуналом військ НКВС Київського військового округу до вищої міри покарання. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 26 липня 1940 р. вирок залишено в силі. Розстріляний 24 серпня 1940 р. Не реабілітований. Див.: ГДА СБ України, м. Житомир, спр. 32460.

<sup>23</sup> Зуб Микола Андрійович, 1902 р.н. — у 1938 р. тимчасово виконуючий обов'язки начальника 1-го спецвідділу УДБ НКВС Житомирської обл., секретар «трійки». Заарештований 8 січня 1939 р. НКВС УРСР. Засуджений 13–23 квітня 1940 р. Військовим трибуналом військ НКВС Київського військового округу до позбавлення волі строком на 5 років. Ухвалою Військової колегії Верховного суду СРСР від 26 липня 1940 р. вирок залишено в силі. Не реабілітований. Див: ГДА СБ України, м. Житомир, спр. 32460.

Ці зізнання В'яткіна підтвердив на допиті 28 лютого 1939 р. колишній секретар Житомирського обкому КП(б)У Діденко, який заявив, що ні він, ні обласний прокурор Розпутько не розглядали слідчих справ на звинувачених при винесенні вироків. Визнав, що допустив виконання вироків трійки до оформлення протоколів і підпису їх, підписував протоколи, не читаючи їх змісту і не звіряючи з відмітками в альбомах при їх розгляді. Декілька протоколів підписав після того, коли вироків вже були виконані, а деякі протоколи взагалі не були підписані<sup>24</sup>.

На першому засіданні особливої трійки, яке відбулося 20 вересня 1938 р., партійні органи представляв другий секретар обкому КП(б)У М. С. Гречуха<sup>25</sup>.

За протоколом № 1 проходила представлена 3-ім відділом УДБ НКВС області справа по так званій «німецькій фашистській військово-повстанській організації», яку очолював «Волинський фашистський центр», що нібито знаходився в Житомирі. Згідно з версією слідства, центр був створений на Волині в період громадянської війни й окупації України австро-німецькою армією. До першого складу центру входили пастори Г. І. Улле і Е. І. Домрес, голова Пулинського райвиконкому Кауль, секретар райпарткому Остер, редактор районної газети Міллер та ін. У звинувачувальному висновку констатується, що на момент арешту керівниками центру були: емісар фашистської організації «Аусланддойче» Е. Ф. Енслен, лікар-хірург О. Л. Найман, про-

---

<sup>24</sup> Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття // Невідомі документи з архівів спецслужб. Т. 8. // Великий терор: польська операція 1937–1938. Ч. 2. – Варшава; К., 2010. – С. 1842–1854, 1856–1857.

<sup>25</sup> Гречуха Михайло Сергійович — 16 грудня 1938 р. обраний першим секретарем Житомирського обкому КП(б)У. Звільнений з посади 10 серпня 1939 р. через з обранням Головою Верховної Ради УРСР. Брав участь у першому засіданні особливої трійки 23 вересня 1938 р. У 1939–1940 рр. — член політбюро ЦК КП(б)У, у 1954–1961 рр. — заступник голови Ради Міністрів УРСР. // Польша та Україна у тридцятих–сорокових роках ХХ століття // Невідомі документи з архівів спецслужб. Т. 8. // Великий терор: польська операція 1937–1938. Ч. 2. – Варшава; Київ, 2010. – С. 1700; ГДА СБ України, м. Житомир, ф. 6, спр. «Протоколи трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1937–1938 роки». – 1940 арк.

фесор у галузі туберкульозних хвороб В. В. Гінце, лікар-рентгенолог Е. Е. Вейкерт і лікар-стоматолог Ю. К. Дорн. Учасники організації обвинувачувалися в намірі повалити радянську владу, встановити фашистську диктатуру і відірвати Україну від Радянського Союзу. З цією метою за вказівкою німецького консула в Житомирському, Бердичівському, Ємільчинському й ряді інших районів нібито створювалися штурмові загони, що повинні були підняти повстання в тилу Червоної Армії під час нападу Німеччини а СРСР. У той же час передбачалося провести «біомікродиверсію» — заразити водогінну мережу і колодязі бактеріями черевного тифу і туберкульозу, що спеціально вирощувалися в лабораторії. За рішенням трійки всі 350 учасників цієї міфічної організації були розстріляні<sup>26</sup>.

Наступного дня розгляд справ по німецькій лінії продовжено. Винесено вироки по 12 груповим і 3 одиночним справам<sup>27</sup>.

Протоколом № 4 оформлену справу на так званий Волинський центр «ПОВ», «викритий» протягом березня–квітня 1938 р. у Житомирі, який нібито створений на Волині 1924 р. На день арешту членів організації керівниками Волинського центру «ПОВ» були названі жителі Житомира — директор польської середньої школи № 14 В. А. Фойна, референт комбінату глухонімих Б. М. Красовський, викладач механічного технікуму С. Л. Пашковський, лісничий Листвинського лісництва Словечанського району В. Й. Клочко-Бек і вчитель школи с. Голіївка Житомирського р-ну Т. А. Зубрицький. Вигаданий центр нібито направляв роботу 28 районних комендатур, під керівництвом яких перебувало 206 диверсійно-повстанських загонів («боївки»), створених у різних галузях народного господарства області. За завданням центру «боївки» готували збройне повстання, здобували зброю і вибухівку, готували диверсії на залізницях, в сільському господарстві, на поштово-телеграфних лініях, в промисловості, на транспорті. Всі 100 осіб, що проходили у

---

<sup>26</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 7605-п.

<sup>27</sup> Там само, ф. Р-5013, спр. 18098-п, 7040-п, 17247-п, 10151-п, 7620-п, 5758-п, 5588-п, 9086-п, 7712-п, 8173-п, 11396-п, 18098-п, 5217-п, 20810-п, 20565-п, 25604-п.

цій сфабрикованій справі, були засуджені до вищої міри покарання і розстріляні 28 вересня 1938 р.<sup>28</sup>

23 вересня на засідання представлені ще 52 слідчі справи по польській лінії (протокол № 5), в тому числі 8 групових справ. Одиночні справи районних відділів НКВС були представлені за звинуваченнями у шпигунстві на користь Польщі, в участі в агентурі польської розвідки, зв'язках з буржуазною Польщею тощо. У групових справах за національними лініями, крім основної національності, проходили представники інших національностей. Так, по польській лінії, крім поляків, проходили українці, литовці, німці, чехи, словаки<sup>29</sup>.

За протоколом № 6 підлягали розстрілу 429 осіб, з яких 29 вересня 428 розстріляно, стосовно до С. Ф. Баїлова вирок не був виконаний<sup>30</sup>.

Таким чином, за перший тиждень роботи особливої трійки вирішена доля 1598 заарештованих. Наступного тижня за 3 дні (26–28 вересня) за протоколами № 7–9 проходило 60 слідчих справ на 1254 ос. З них по польській лінії — 26 справ, німецькій і чеській — по одній справі. Із числа арештованих 1239 осіб засуджено до розстрілу, 5 — до різних термінів позбавлення волі<sup>31</sup>.

Серед інших проходить сфальсифікована 3-ім відділом УДБ НКВС області справа військово-повстанської шпигунської організації «Чеське дружество». У справі 80 фігурантів. Створення організації в кінці 1920-х рр. приписувалося командирі 44-ї стрілецької дивізії Я. А. Штромбаху та вчителю школи с. Крошня Чеська А. А. Водседалеку. Керівниками «Чеського дружества» на час арешту були названі столяр фабрики «Профінтерн» С. А. Томан, плановик пивоварного заводу Й. М. Яндура, інспектор райфінвідділу В. В. Голан та А. А. Маркуп, членами організації — 77

---

<sup>28</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 7678-п, 7513-п, 5721-п.

<sup>29</sup> Там само, спр. 5450-п, 8336-п, 5015-п, 5590-п, 5570-п, 7125-п, 5654-п, 8696-п, 33064-п, 27696-п, 27 666-п, 27668-п.

<sup>30</sup> Там само, спр. 4515-п.

<sup>31</sup> Там само, спр. 3154-п, 3153-п, 3151-п, 3152-п, 6546-п, 313-р, 3813-п, 2513-п, 2516-п, 2515-п, 2551-п, 3669-п, 2514-п. На Лозовецького Е.М і Портіка А.К., засуджених до 5 років позбавлення волі, місце знаходження справ не встановлено.

громадян чеської, один польської і двоє німецької національностей. У переважній більшості — це малописьменні робітники і колгоспники, жителі Житомира і Житомирського, Андрушівського, Коростишівського, Малинського, Червоноармійського районів області. Всі 80 були страчені 28 вересня 1938 р.<sup>32</sup>

Після невеликої перерви 3, 4 і 7 листопада трійка розглянула матеріали ще на 1030 осіб. Лише четверо з них засуджені до позбавлення волі. Всі інші були розстріляні.

Серед «національних» справ, що включені до протоколу № 11 від 4 жовтня 1938 р. проходить справа антирадянської підпільної військово-офіцерської повстанської організації РОВС (рос.), яка нібито існувала і діяла на території Житомирщини. Фігурантами справи стали колишні офіцери царської та білогвардійської армій, чиновники царської адміністрації, які завжди привертали увагу органів НКВС. За висновком слідства члени організації готували сили для захоплення влади в Житомирі й області, для чого створювали повстанські загони в Любарському, Червоноармійському, Баранівському, Радомишльському та інших районах, бойові групи для захоплення телеграфу і телефону в Житомирі, повстанський полк в Бердичеві. Керівництво офіцерською повстанською організацією приписувалося штабу РОВС в Житомирі, який складався з колишніх генерал-майора царської армії К. М. Маленка, полковників цієї ж армії К. К. Латті й А. І. Руднева, капітанів Д. О. Корнілова і М. І. Тихальського. За висновком слідства штаб одержував вказівки від зарубіжних білогвардійських організацій, керував роботою районних штабів і координував свої дії з іншими контрреволюційними формуваннями. Хоча такої організації в області не існувало, 131 чоловіка з арештованих у цій справі розстріляно, на трьох фігурантів справи виділені в окреме провадження<sup>33</sup>.

Заключні справи по ПОВ були представлені Бердичівським міськвідділом НКВС на 332 особи та 3-ім відділом УНКВС області на 184 особи<sup>34</sup>.

---

<sup>32</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 7060-п.

<sup>33</sup> Там само, спр. 27470-п.

<sup>34</sup> Там само, спр. 6365-п, 5449-п.

На останньому засіданні розглянуто декілька десятків справ, представлених міськими відділами та районними відділеннями НКВС області на 322 особу, 302 з них розстріляні, 19 — позбавлені волі на різні терміни.

Особлива трійка, що функціонувала в області протягом 20 вересня – 3 листопада 1938 р., засудила 4203 осіб, з них до розстрілу — 4165, до ув'язнення в таборах — 38<sup>35</sup> (див табл. 5).

Таблиця 5

**Відомості про вироки особливої трійки при УНКВС по Житомирській області за вересень–листопад 1938 р.**

№№ протоколу	Дата засідання трійки	Кількість засуджених	В тому числі засуджених		Дата розстрілу
			до ВМП	до ВТТ	
	20.09. 1938 р.	350	350	—	24.09.1938 р.
	21.09. 1938 р.	411	411	—	27.09.1938 р.
3, 4, 5	22.09. 1938 р.	408	408	—	28.09.1938 р.
6	23.09. 1938 р.	429	429	—	29.09.1938 р. <sup>36</sup>
7	26.09. 1938 р.	427	423	4	01.10.1938 р.
8	27.09. 1938 р.	375	374	1	02.10.1938 р.
	28.09. 1938 р.	452	442	10	04.10.1938 р.
10	03.10.1938 р.	339	338	1	04.10.1938 р.
11	04.10.1938 р.	359	358	1	05.10.1938 р.
1	07.10.1938 р.	332	330	2	07.10.1938 р.
2	03.11.1938 р.	321	302	19	04.11.1938 р.
	Всього	4203	4165	38	

<sup>35</sup> ГДА СБ України, м. Житомир, спр. «Протоколи особливої трійки при Житомирському облуправлінні НКВС УРСР за 1938 рік». – 2120 арк.

<sup>36</sup> Розстріляно 428 осіб.

Деяка частина жителів Житомирщини була засуджена Військовою колегією Верховного Суду СРСР та військовими трибуналами різних рівнів.

Одна із виїзних сесій Військової колегії Верховного суду СРСР відбулася 30 вересня 1938 р. в Житомирі. У закритому засіданні, що почалося о 9 год. ранку, було розглянуто справи на 46 обвинувачених (45 з них реабілітовано). На розгляд кожної справи відводилося 15–20 хвилин. До вищої міри кримінального покарання засуджено 38 осіб.

Спочатку розглядалися справи на цивільних, обвинувачених в участі в антирадянській терористичній організації правих. Серед них колишній голова Житомирської окружної ради, член ЦВК УРСР Я. К. Кузнецов, зав. особливим відділом Житомирського обкому КП(б)У Ю. В. Фішер, зав. обласним фінансовим відділом П. С. Богаєнко, колишній секретар Коростенського окружного ПК КП(б)У І. Ф. Гузенко, секретарі РПК КП(б)У Чуднівського р-ну І. Л. Змудь, Янушпільського р-ну С. М. Наседкін та ін. — всього 12 осіб.

Далі настала черга 22 військових, обвинувачених в участі в антирадянській військово-фашистській змові в РСЧА, — командира 5-го окремого танкового полку полковника С. І. Сінягіна, кавалера ордена Червоного Прапора командира 138-го стрілецького полку полковника В. М. Павленка, командира 133-ї механізованої бригад комбрига Я. К. Євдокимова, начальника окружної ветеринарної лабораторії № 7 КВО воєнлікаря 2-го рангу М. В. Шестопалова та ін.

Окремо були розглянуті справи на 11 колишніх військових, що на час арешту працювали в організаціях Тсоавіахіму, МППО і обвинувачувалися в участі в антирадянській українській націоналістичній терористичній організації — начальника дільниці МППО м. Коростеня М. Б. Милованова, начальника бойового постачального пункту Тсовіахіму Д. А. Розенберга, начальник штабу дільниці МППО Л. А. Кретчмера, воєнрука Е. А. Азіна та ін.

Засідання виїзної сесії ВК ВС СРСР завершилося о 24 год. ночі розглядом справи на ст. лейтенанта держбезпеки Бердичівського МВ НКВС В. С. Мартинюка (не реабілітований). На цей



час встановлена доля лише 42 осіб із 46. У день винесення вироку в Житомирі розстріляно 36 чоловік, 6 — засуджені на різні строки позбавлення волі<sup>37</sup>.

За виявленими документами протягом 1937–1938 рр. виїзними сесіями Військової колегії Верховного Суду СРСР, що відбувалися в Києві, Кам'янець-Подільському, Дніпропетровську, Одесі та ін. містах СРСР, в числі інших було засуджено 162 уродженців та жителів області, в тому числі 132 — до вищої міри покарання (див. табл. 6).

Серед засуджених 97 військовослужбовців, 25 працівників партійного та 36 службовців різних державних установ, інших — 4 осіб.

До числа репресивних органів в період «Великого терору» можна віднести військові трибунали. За сумнозвісною статтею 54-10 КК УРСР Військовим трибуналом Київського військового округу були засуджені за політичними мотивами начальник політвідділу 14-ї кавалерійської дивізії полковий комісар Г. І. Ардатеєв, помічник командира полку майор Й. В. Домбровський, командир ескадрону ст. лейтенант Б. А. Вітвіцький.

Таблиця 6

**Винесення вироків  
Виїзними сесіями ВК Верховного суду СРСР уродженцям і  
жителям області у 1937–1938 рр.**

Дата винесення вироку	Кількість засуджених	Вироки				Міра покарання невідомо
		ВМП	20 р. ВТТ і позбавлення прав на 5 р.	15 р. ВТТ і позбавлення прав на 5 р.	10 р. ВТТ і позбавлення прав на 5 р.	
вересень 1937 р.	15	13	—	—	2	—
жовтень 1937 р.	20	19	1	—	—	—

<sup>37</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 9463-п, 7502-п, 5123-п, 7993-п, 29610-п, 8402-п, 5562-п, 3548-п, 5634-п, 5566-п, 5206-п, 7147-п.

листопад 1937 р.	8	7	—	—	—1	—
грудень 1937 р.	42	29	—	6	7	—
січень 1938 р.	7	6	—	1	—	
березень 1938 р.	2	2				
квітень 1938 р.	7	7		—	—	—
травень 1938 р.	1	1				
червень 1938 р.	1	1				
серпень 1938 р.	4	3	—	—1	—	—
вересень 1938 р.	52	42	2	2	2	4
жовтень 1938 р.	3	2	—	1	—	—
Разом	162	132	3	11	12	4

У Житомирі за антирадянську агітацію та зв'язок з троцькістами військовим трибуналом 8-го стрілецького корпусу засуджено до різних термінів ув'язнення групу військовослужбовців 44 СД — командирів батальйонів майорів К. П. Троція і М. П. Крайнева, командирів рот капітанів П. М. Остапенка і В. А. Кардаша, політрука роти А. Б. Городецького, військветлікаря 2-го рангу М. Г. Мазурського та ін. Військовий трибунал 2-го кавалерійського корпусу засудив командирів ескадронів ст. лейтенантів Ф. М. Ващенко і І. М. Баннікова, начальника хімічної служби полку ст. лейтенанта О. В. Гугіна, командира взводу лейтенанта П. О. Реміна.

Та, в основному, в поле зору військових трибуналів потрапляли молодші командири і рядовий склад РСЧА. Всього за цей

період військовими трибуналами засуджено більше трьохсот військовослужбовців<sup>38</sup>.

Динаміка засудження громадян області у 1937–1938 рр. за рішенням двійки НКВС СРСР та Прокуратури СРСР, трійок при УНКВС областей представлена в табл. 7.

Таблиця 7

**Динаміка винесення вироків позасудовими органами громадянам Житомирщини у 1937–1938 рр.**

Помісячно за серпень 1937— листопад 1938 рр.	ЗАСУДЖЕНО								
	Трійкою при УНКВС по Київській обл. до:		Трійкою при УНКВС по Житомирській обл. до:		Комісією НКВС СРСР і Прокурора СРСР до:		Всього за серпень 1937 — листопад 1938 р. до:		
	ВМП	ВТТ	ВМП	ВТТ	ВМП	ВТТ	ВМП	ВТТ	Разом
серпень 1937 р.	567	697	—	—	—	—	567	697	1264
вересень 1937 р.	323	561	—	—	—	—	323	561	884
жовтень 1937 р.	27	—	315	106	690	9	1032	115	1147
листопад 1937 р.	—	—	688	1567	1449	48	2137	1615	3752
грудень 1937 р.	—	—	929	721	3202	338	4131	1059	5190
січень 1938 р.	—	—	—	—	3238	665	3238	665	3903

<sup>38</sup> Держархів Житомирської обл., ф. Р-5013, спр. 3815-п, 8212-п, 7143-п, 5470-п, 4956-п, 5929-п, 7030-п, 5510-п, 7296-п, 5876-п, 7297-п, 7937-п, 5876-п.

березень 1938 р.	—	—	—	—	1	—	1	—	1
квітень 1938 р.	—	—	924	—	—	—	924	—	924
травень 1938 р.	—	—	1075	—	—	—	1075	—	1075
вересень 1938 р.	—	—	2837	15	—	—	2837	15	2852
жовтень 1938 р.	—	—	1026	4	—	—	1026	4	1030
листопад 1938 р.	—	—	302	19	—	—	302	19	321
Разом	917	1258	8096	2432	8580	1060	17593	4750	22343

За 5 місяців 1937 р. було засуджено 12237 ос., в тому числі, до вищої міри покарання — 8190, до виправно-трудогих таборів — 4047 осіб. Кількість засуджених до розстрілу складає 66,9% проти 33,1% засуджених до ВТТ.

У 1938 р. було засуджено 10106 осіб., в тому числі до вищої міри покарання — 9403, до ВТТ — 703 особи. Відсоток розстрільних вироків значно зростає і становить 92,5% проти 7,5% у 1937 р.

Наведені цифри і факти свідчать, що в добу «Великого терору» в області сталінська репресивно-каральна машина через фабрикацію гучних справ знищувала морально і фізично тих, кого вважала потенційними противниками режиму. Арешти і засудження проводились відповідно до одержаних лімітів по першій і другій категоріям, без наявності компрометуючих матеріалів. На арештованих чинився моральний і фізичний тиск. Фальсифікувалися протоколи допитів та інших слідчих документів.

Досліджуючи особливості «Великого терору» на Житомирщині, треба відзначити, що за виявленими неповними даними з серпня 1937 по листопад 1938 рр. лише позасудовими органами було засуджено 22 343 громадян, які проживали в регіо-

ні. З них 17 593 особи (78,7 %) було розстріляно, 4 750 — позбавлено волі на різні терміни.

До статистичних даних про репресії проти уродженців і жителів Житомирської області в період «Великого терору» не увійшли дані про репресії громадян Житомирщини, які в цей період перебували на засланні, відбували покарання в місцях позбавлення волі, були засуджені трійками Вінницької, Ленінградської, Московської та інших регіонів СРСР, Військовою колегією Верховного Суду СРСР, військовими трибуналами тощо. Дослідження і пошуки тривають.

***Лариса КОПИЙЧЕНКО, Евгений ТИМИРЯЕВ. Особенности «Большого террора» на Житомирщине***

В статье, подготовленной на основе документальных материалов архива Управления Службы безопасности Украины в Житомирской области, Государственного архива Житомирской области и других источников, рассказывается о работе карательных органов в эпоху «Большого террора» на Житомирщине.

Ключевые слова: Житомирская область, массовые репрессии, карательные органы.

***Larissa KOPIYCHENKO, Eugene TIMIRYAEV. Peculiarities the «Great terror» in Zhytomyr***

The article, based on documentary material archives of the Security Service of Ukraine's Zhytomyr region, the State Archive of Zhitomir region, and other sources tell of the secret police during the «Great terror» in Zhytomyr.

Key words: Zhytomyr region, mass repression, punitive organs.